

АНТРОПОНІМІЧНІ АПОЗИТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ: СЕМАНТИЧНІ
ОСОБЛИВОСТІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОЗНАКИ

Апозитивні конструкції, тобто поєднання прикладки з означуваним нею словом, належать до тих синтаксичних структур, функціонування яких у висловленні і в тексті залежить від комунікативної спрямованості останніх та від валентних властивостей означуваного у такій сполучці. У семантичному плані апозитивна конструкція /АК/ становить сполучення двох лексем (чи складених найменувань) як двох різних назв одного й того ж предмета, що передбачає наявність у їх семантичній структурі спільних сем, мовних чи мовленнєвих, Усе це зумовлює необхідність функціонально-семантичного дослідження АК.

З точки зору семантики у складі АК можуть функціонувати дві групи іменників — загальні та власні назви. Відповідно до цього усі АК можна поділити на два класи — загальні АК та власні АК. Останні ж включають два розряди: антропонімічні АК (*тернополянин Андрій Давидович, скульптор Невеселий*), предметні АК (*місто Броди, печиво "Світоч"*).

Об'єктом нашого розгляду є антропонімічні АК, що пояснюється, по-перше, невідповідністю між частотою їх використання у газетно-публіцистичному та офіційно-діловому мовленні та станом їх вивчення в українському мовознавстві, по-друге, потребою з'ясування їх функціонально-комунікативних ознак саме в таких сферах мови, які певним чином залишаються на периферії або й поза полем зору дослідників.

В антропонімічній АК позиції означуваного й прикладки займають особове власне ім'я (антропонім) та особовий іменник, яким позначається особа, "залежно від ситуації та її стосунку до предметів, явищ та інших осіб" [5, 135]. У матеріалі нашого спостереження — інформаційних жанрах газети — ця обставина пояснює велику структурну та семантичну різноманітність антропонімічних АК, порівняно з іншими стилями мови, такими, як художній чи розмовний. За структурною ознакою всі АК можна поділити на такі групи: 1) АК з одиничним апозитивним іменником або його еквівалентом; 2) АК з апозитивною частиною — синтаксично нерозкладним словосполученням; 3) АК з апозитивною частиною — вільним словосполученням.

Розглянемо кожну з цих груп з точки зору їх лексико-семантичної наповненості та функціональних ознак.

1. Конструкції з одиничним апозитивним іменником або його функціональними еквівалентами

За семантичною ознакою таю конструкції виразно поділяються на підгрупи: з прикладкою - функціональним іменником, з прикладкою - релятивним іменником, з прикладкою - назвою звання.

Конструкції з прикладками - функціональними іменниками

До функціональних іменників чи їх аналогів — складених найменувань (*машиніст екскаватора, народний артист України*) відносять назви особи за професією, спеціальністю, родом занять, посадою, а також за належністю до тих чи інших об'єднань або розрядів (*студент, службовець, пенсіонер*).

Характерною особливістю найменувань цієї тематичної групи є те, що вони здебільшого використовуються не стільки для того, щоб назвати особу, скільки для того, щоб подати певну інформацію про неї. -Якраз ця їх властивість повною мірою використовується в інформаційних жанрах газети та офіційно-діловому стилі, головна комунікативна мета яких — надати соціальне важливу інформацію про ту чи іншу особу.

Кількісно найбільшу групу серед апозитивних іменників цього виду складають назви особи за професією, спеціальністю та посадою. Нерідко такі назви є еквівалентами іменників, тобто це складені найменування: *машиніст-обхідник, машиніст екскаватора, голова облдержадміністрації, слюсар механоскладальних робіт, президент федерації водного поло, інженер з техніки безпеки, гірничий майстер, викладач машинопису, директор центральної районної бібліотечної системи* тощо.

Здебільшого у складі АК вони функціонують у повному вигляді, згідно з офіційним позначенням. У деяких текстах, проте, кваліфікаційні залежні елементи таких найменувань при їх повторі зазнають синонімічної заміни або ж уачення, пор.:

оператор *машинного доїння корів* —> оператор *машинного доїння*;

учитель *трудового навчання* —> учитель *праці*,

учителька *початкових класів* —> учителька *молодших класів*.

З-поміж усіх видів функціональних іменників чи їх аналогів найчастіше у складі антропонімічних АК використовуються назви особи за посадою, оскільки вони є суттєвою і дуже важливою для аналізованих текстів складовою соціальною характеристикою особи, напр.:

"Як каже *головний диспетчер регіонального диспетчерського центру Олександр Дуркот*, ситуація в енергетиці України катастрофічна" [Е 6-14.12.97]. "Добре налагоджену систему заготівлі і переробки вторсировини підтримувала держава", — пояснює *генеральний директор "Укрвирторми" Віктор Вихорев* [СВ 25.12.97]."

Структура посадових назв має специфічні порівняно зі складеними найменуваннями /СН/ інших тематичних груп риси, що чітко проявляються у найменуваннях середніх ланок ієрархічної службової піраміди. Так, якщо назви вищих державних посад становлять стійкі найменування, що не підлягають розчленуванню (*президент України, голова Верховної Ради*), то в назвах нижчих ланок умовно можна виділити дві частини — стійку та змінну. Ця особливість є дуже помітною при використанні таких СН у складі антропонімічних АК, що пояснюється і семантичними, і комунікативними причинами.

Структурним ядром у посадових назвах виступає лексема із семою "керівник": *голова, директор, президент, начальник, ректор* і т.п. Слова з такою семою передбачають її семантико-синтаксичну деталізацію: керівник чого? Таким чином, найменування посади мусить містити вказівку на відношення до організації чи установи, керівником якої і є дана особа. Це означає, що основою найменування за посадою є стійке словосполучення бінарної будови: *директор (чого?) заводу, голова спілки, президент федерації, завідувач кафедри* тощо. Однак у цих сполуках назва організації представлена абстрактно: це різновид установи, а не її конкретна назва. Тому такі вихідні сполуки у текстах функціонують у повному офіційному вигляді: директор *Коптського педагогічного училища М. Антошко*, завідувач кафедри *порошкової металургії О. Левченко*, голова *Тернопільської міської ради В. Негода*, генеральний директор *Тернопільського державного підприємства електрозв'язку О. Євдокимов*.

У плані лінгвістичної кваліфікації такі СН становлять сталі сполуки зі змінною частиною: у структурі АК вони займають одну синтаксичну позицію, оскільки можуть функціонувати як назва конкретної посади, яку займає та чи інша особа, лише зі змінним компонентом. У газетних інформаційних текстах СН з лексичне наповненою змінною частиною стають індивідуальним іменем, адже посада керівника установи є єдиною в ній, і її назва має всі ознаки власної назви. Дослідники безпідставно відносять найменування такого типу до так званих мовленнєвих власних назв [4, 91; 3, 43; 2, 194].

Такі найменування мають властивості повної ідентифікації особи. У зіставленні з власним особовим іменем мовленнєві власні назви є високоінформативними, оскільки характеристика особи за посадою поєднує в собі об'єктивну, достатньо повну інформацію про неї, як пряму (соціальний стан, суспільна вага), так і опосередковану (освіта, професійний досвід, до певної міри вікові ознаки).

Вказані властивості СН — посадових назв широко використовуються в антропонімічних АК, чим і пояснюється висока насиченість інформаційних текстів АК з функціональними іменниками (частіше їх аналогами — СН) цієї підгрупи.

Конструкції з прикладками – релятивними іменниками

Зі всіх підгруп релятивних іменників в одиничному використанні трапляються лише назви особи за родинними стосунками: *батько, мати, донька, сестра, син, брат, чоловік, дружина* тощо.

Семантична структура таких субстантивів вимагає обов'язкового лексико-синтаксичного поширення для вказівки на родинну співвіднесеність з іншою особою: *брат* (чий?) — *мій, його, Петра, Левчука* і т.п. У випадку одиничного і'х функціонування у складі антропонімічних АК така співвіднесеність здійснюється контекстуальними засобами, як-от у реченні: "Незабаром *Ганна Коваль з чоловіком* Володимиром, теж спортсменом, поставила у дворі будинку стіл для настільного тенісу" [СВ 9.09.97]. У межах речення здійснюється вказівка на те, чий це чоловік (Ганни Коваль). Проте одиничний релятивний іменник у приантропонімічній апозитивній позиції — явище рідкісне для інформаційних текстів, що пояснюється високим ступенем їх семантичної скомпресованості, тому більш типовими є антропонімічні АК типу: *донька Мельника Люба, представник "Тризубу" Юрій Сиротюк, й" наречений Ігор, житель села Облани Микола Р., вихованка клубу Ок-[сана Борецько*. У цих конструкціях вказівка на співвіднесеність з іншою особою чи об'єктом здійснюється первинним — семантико-синтаксичним способом як реалізація обов'язкового синтаксичного зв'язку і релятивної семантики іменника — назви особи.

Конструкції з прикладками – назвами звань

Цей розряд найменувань особи представлений кількома лексико-семантичними підгрупами: а) почесні звання України та інших держав: *заслужений артист України, заслужений діяч науки України, народний артист Росії* тощо; б) спортивні звання: *майстер спорту міжнародного класу, заслужений майстер спорту*; в) військові звання: *генерал армії, маршал України*; г) учені звання та ступені: *професор, доктор... наук, член-кореспондент НАН України*. Переважну більшість серед таких назв складають комплексні, багатослівні, тобто СП. Як і СН попередніх груп, у складі антропонімічної АК вони займають одну синтаксичну позицію — апозитивну і використовуються в тексті | для характеристики особи з точки зору її заслуг перед суспільством та державою. Тому АК цієї тематичної групи мають яскраво оцінний характер і функціонують вони у повідомленнях урочисто-офіційного звучання: "У конференції взяв участь *лауреат Шевченківської премії Іван Драч*" (радіо).

Зауважимо, що сучасна газета рідше, порівняно з 80-ми роками, вдається до АК цього виду. Одна з можливих причин: тенденція до зниження офіційності вислову, посилення рис демократизму у мовній подачі інформаційного матеріалу.

2. Конструкції з апозитивною частиною — синтаксично нерозкладним словосполученням.

В апозитивній частині таких АК використовується сильновалентний іменник релятивної семантики (*син, послідовник, натхненник, лідер; учасник* і т. под.) або ж синтаксично нерозкладне словосполучення моделі "один з + Р.в. іменника" (*один з учнів О.Мурашка*).

Релятивні іменники, як відзначалося вище, у приантропонімічному вживанні для повного розкриття свого лексичного значення потребують обов'язкового семантико-синтаксичного поширення залежним словом, вид якого прогнозується самим субстантивом: *учасник* (чого?) наради, зборів, конференцій, симпозіуму, руху, з'їзду, засідання (слова, які мають спільну сему "зібрання людей на якійсь основі"). Такого ж роду відношення між релятивним іменником та його поширювачами простежуються в усіх виділених нами лексико-семантичних групах (ЛСГ) релятивних іменників. Це означає, що у складі АК такі субстантиви можуть функціонувати лише у вигляді словосполучення, яке варто кваліфікувати як синтаксично нерозкладне (причини вказувались вище) і таке, що займає позицію прикладки: *його напарник* Петришин Б., *ветеран виробництва* Поліщук І., *житель Богус-лава* Духно П., *автор роману* Б.Шевчук, *лідер класу* Сашко Зварич, *братів ровесник* Богдан, *його помічник* Запорожець С.

Можна виділити такі групи релятивних іменників, використовуваних в АК:

а) назви особи у її стосунку до іншої: родинному (*син, брат, чоловік*), ситуативному (*колега, помічник, напарник*), зіставному (*ровесник, земля, співвітчизник*),

б) назви особи у її стосунку до: організації чи тимчасового зібрання (*депутат, учасник, працівник, представник*), об'єкта роботи (*автор, засновник, творець, постановник*);

в) іменники, що називають головну у якійсь сфері діяльності чи в угрупованні особу через її стосунок до них: *лідер, ватажок, класик, старійшина*;

г) назви особи за її відмітною ознакою через стосунок до сфери, де особу відзначили: *переможець, призер, ветеран, порушник*.

Як бачимо, у семантичній структурі іменників перерахованих ЛСГ міститься вказівка на зв'язок з особою чи об'єктом, тому вони можуть розкрити своє лексичне значення лише у сполученні з цими назвами, які функціонують як обов'язкові їх поширювачі. Отже, таке словосполучення в при-антропонімічному вживанні як синтаксично і семантичне неподільне займає одну синтаксичну позицію — прикладки.

Синтаксично нерозкладні словосполучення на зразок "один з учнів" в антропонімічній АК мають видільно-вказівне значення, яке реалізується обома компонентами. Такий апозитивний компонент в АК використовується відповідно до своїх семантичних можливостей — для виділення тієї чи іншої особи із певної групи: "*Один з учасників конференції О.Пономарєв* підкреслив важливість радикального розв'язання питання правопису іншомовних слів" [Д 14.12.97]. Видільно-вказівна семантика даних сполук використовується здебільшого в газетних текстах напівофіційного та неофіційного характеру, причому акцент дещо зміщується: йдеться не стільки про виділення особи, скільки про вказівку на її приналежність до певної групи осіб.

3. Конструкції з апозитивною частиною - вільним словосполученням

В антропонімічних АК цього виду апозитивний іменник є головним компонентом вільного субстантивного словосполучення. АК в цьому випадку становить багатокомпонентну структуру (комбіноване або складне словосполучення), яку можна назвати поширеною АК. Ускладнення конструкції відбувається за рахунок необов'язкових слабких поширювачів особового іменника, поширювачів узгоджуваних чи прилягаючих, які функціонують в АК у ролі кваліфікаторів апозитивного особового іменника.

На думку дослідників, потенціал семантико-синтаксичного поширення особового іменника у цілому нижчий, ніж в інших групах іменників, причиною чого є порівняно нескладна його семантична структура [6, III]. Наше дослідження показує, що морфолого-семантична природа особового іменника в апозитивній функції дозволяє легко поширювати його такими кваліфікаторами: а) ад'єктивними (*відомий* бізнесмен Ігор Кепич, *молодий львівський* співак Андрій Заліско); б) апозитивними (*ечтелька-пенсіонерка* О.Левчик, *поет-пісняр* Степан Галябарда); в) іменниковими (викладач *коледжу* В.Маринець, солістка з *Вірменії* Асмик Акопян, доцент *Одеського університету* В.Шпшак); г) комбінованими (*молодий* гравець "*Авангарди*" Б.Тесля, *колишній* токарь *підприємства* М.І.Мірошніченко). Зауважимо, що синтаксично такі поширювачі зв'язані лише з апозитивним іменником і є реалізацією його слабовалентних можливостей (це необов'язкові поширювачі, які викликані потребою в різноманітній семантичній кваліфікації особового іменника), однак семантичне вони поширюють антропонімічну АК в цілому: *відомий* стосується не бізнесмена, а цілком конкретного *бізнесмена Ігоря Кепича, пісняр* є не просто поет, а *поет Степан Галябарда*. Аналогічні відношення простежуються в усіх АК цього виду.

Функціональне навантаження описаних поширювачів різне. Роль ад'єктивних зводиться в основному до загальної оцінки антропонімічної АК (*молодий, відомий, визначний, популярний* і т.п.) або ж до внесення у неї циркумстантивної семантики (пор. *львівський* співак і співак *зі Львова*). Іменникові поширювачі вказують на відношення особи до установи, її відділу, до країни чи місцевості. З одного боку, вони підтримують основне повідомлення, надаючи йому достовірного характеру, з іншого, — доповнюють його за рахунок згорнутої пропозиції: пор. *Анничка Фіглеєська — студентка філологічного факультету Чернівецького університету ім. Ю.Федьковича із села Маткова Заставнівського району і студентка філологічного факультету Чернівецького університету ім. Ю.Федьковича Анничка Фіглеєська із с.Миткова Заставнівського району*. Як бачимо, нерідко АК цього виду становить комбіноване словосполучення, компоненти якого сприяють адресне точній паспортизації особи.

Характерно, що поширення у мові газетної інформації зазнають переважно функціональні іменники або їх еквіваленти (СН), семантична структура яких передбачає як оцінку, так і вираження відношення до установи чи її відділу. Таким чином, поширення антропонімічної АК викликано, по-перше, мовленнєвими умовами функціонування, по-друге, мовними особливостями, зокрема семан-

тичною структурою особового іменника. Такі АК мають досить високий ступінь семантичної місткості і синтаксичної скомпресованості, що дуже актуально для газетної інформації.

Отже, наше дослідження засвідчило помітну структурну та семантичну різноманітність недостатньо вивчених антропонімічних АК, яка викликана семантичними особливостями особового загального іменника та тими функціональними ознаками, яких він набуває при використанні у складі антропонімічних АК у мові газетної та офіційно-ділової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арупонова Н.Д. Номинация й текст // Языковая номинация: Виды наименований. — М.: Наука, 1977. — С.304—357.
2. Арупонова Н.Д. Номинация, референция й значение //Языковая номинация: Общие вопросы. — М.: Наука, 1977.—С. 188-206.
3. Арупонова Н.Д. Коммуникативная функция й значение слова // Научные доклады высшей школы: Филологические науки, 1973, №3. — С.42-54
4. Балли Ш. Общая лингвистика й вопросы французского языка. — М.: Издво иностр. лит-ры, 1955.
5. Моисеев А.И. Найменованая лиц по профессии. Семантические основы наименований //Вестник Ленинг-рад. ун-та. Серия исторюг, языка й литературн. — 1967. — №14. — Выш.3. — С. 132142.
6. Уфимцева АА. Типы словесных знаков.—М.: Наука, 1974.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ГАЗЕТ

Д — "День"; Е — "Експрес"; СВ — "Сільські вісті"

Марія Заборна

ЗАКОНОМІРНОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ СИТУАЦІЇ-ОБРАЗУ В СЕМАНТИЧНІЙ СТРУКТУРІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ІРРЕАЛЬНОГО ПОРІВНЯННЯ

Семантику складнопідрядних речень ірреального порівняння становить відношення, суть якого полягає в розкритті змісту головної частини через порівняння його зі змістом підрядної. Наприклад:

Сад тихо шелестів листям, наче шепотів йому щось утішне (*З. Тулуб*); [А надворі скаженіе буря, вітер гуде і жалібно в комині виє, мов голосить по згубі когось близького, дорогого (*М.Старицький*).

Предикативні частини ірреально-порівняльних конструкцій репрезентують різнопланові ситуації. Головна частина представляє ситуацію реальну, яка фіксується в об'єктивній дійсності й чимось актуальна для мовця. Її особливості виявляються в процесі порівняння з ситуацією, що міститься в підрядній частині.

Ця ситуація постає як ірреальна, така, яка виступає суб'єктивним образом головної. Підтвердження цьому знаходиться в окремих порівняльних реченнях, де ірреальність ситуації фіксується змістом вставленої конструкції в підрядній частині. Пор.: *[До пізньої ночі не зайде баба в хату, бо] в хаті весь час щось цокає, наче ходики відбивають час (хоч ходиків в хаті й нема)* (О.Гончар). Отже, зміст підрядної частини ірреально-порівняльних конструкцій — це суб'єктивне бачення мовцем актуальної для нього ситуації, її суб'єктивне найменування.

Ірреальні ситуації, які мовець використовує з метою розкриття ознак реальних ситуацій, не підлягають чіткій класифікації. Вони різнотипні щодо змісту. Їх вибір абсолютно суб'єктивний. Відповідно неможливо встановити закономірності вибору ірреальних ситуацій. Так, подібні за змістом ситуації можуть мати різні суб'єктивні образи. Пор.: *[За мить знову спали, а] дівчина застерезно замахала, наче від набридливих мух одганялася* (В.Шевчук); *Цокотали ще дві молодичі; розходились і знов сходились та все махали руками, наче горох молотили* (М.Вовчок); *["Яка вона... незграбна", — майнуло Іванові Семеновичу, а] Кунця замахав перед нею руками, немов обвівав її, [щоб не знепритомніла]* (Е.Плужник). І навпаки, подібні ситуації можуть виступати суб'єктивними образами абсолютно різних ситуацій. Пор.: *Майя щось шепотіла, ніби творила якусь невідому молитву* (М.Хвицьовий); *Не знав, не міг знати, а все одно біг, ніби творив якусь молитву цим своїм прагненням бодай стражданням прилучитися до тих, [що бредуть попереду, перейняті відчаєм та надією]* (Н.Окопінко). Водночас подібні ситуації здатні мати й подібні образи, напр.: *[Замикаючи очі, бачив лиця, як] дівчи-*